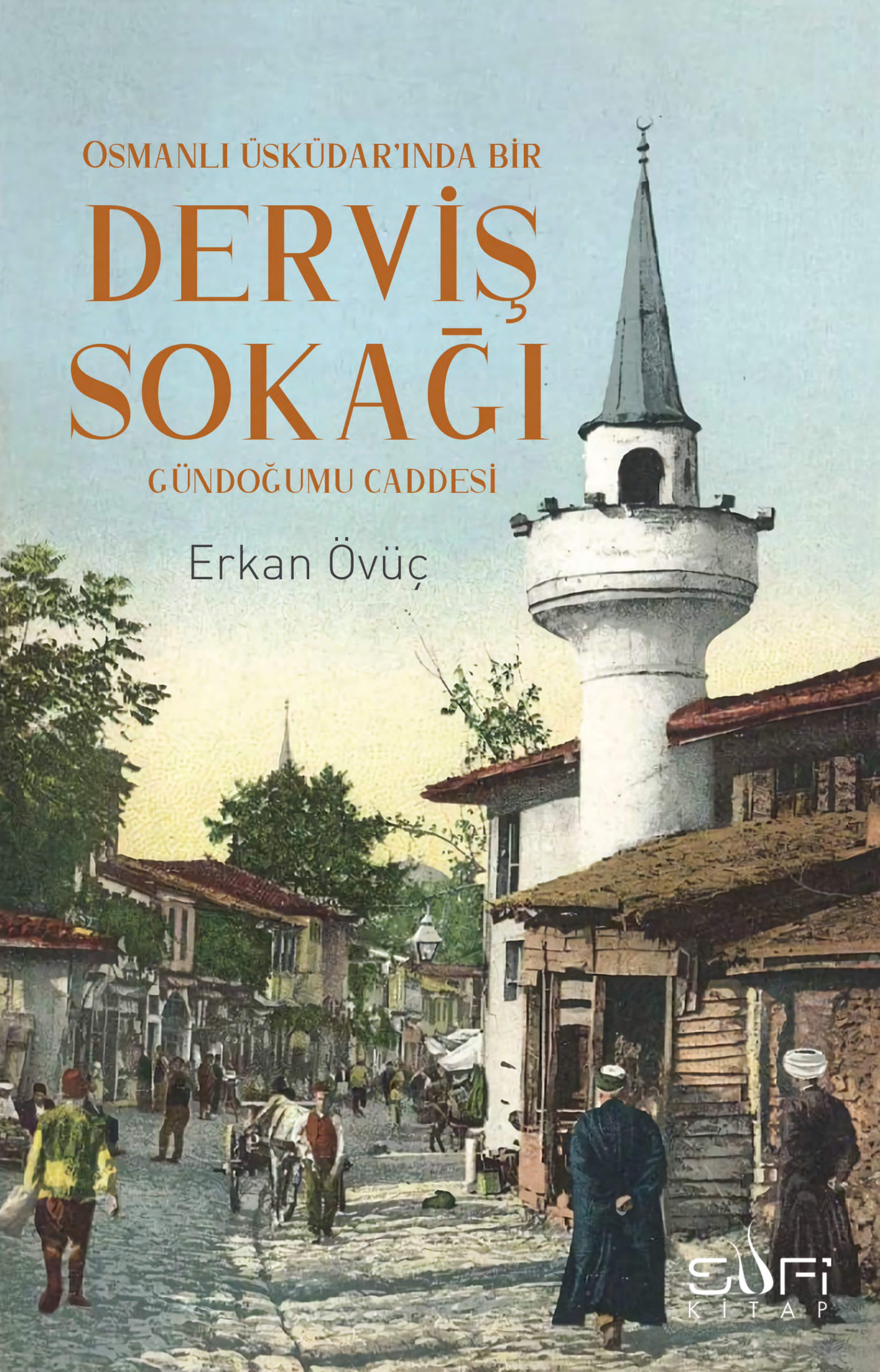

OSMANLI ÜSKÜDAR'INDA BİR
DERVİŞ
SOKAĞI
GÜNDOĞUMU CADDESİ

Erkan Övüç

Osmanlı Üsküdar'ında Bir
DERVİŞ SOKAĞI
Gündoğumu Caddesi
Erkan Övüç

SUFİ KİTAP | 184
tasavvuf araştırmaları | 37

proje editörü MUHARREM VAROL

editör EMİNE SARAÇ

kapak tasarımı RAVZA KIZILTUÇ

iç tasarım NUR KAYAALP

1. baskı Aralık 2022, İstanbul

2. baskı Ocak 2023, İstanbul

wbn

ISBN: 978-625-7949-78-1

9 786257 949781

SUFİ KİTAP
Cağalođlu Alemdar Mahallesi,
Alayköřkü Caddesi, No: 5

Fatih / İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

sufi.com.tr
sufi@sufi.com.tr
f t s sufikitap

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 45587

BASKI VE CİLT
Çınar Matbaacılık
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad.
Atahan No: 34 Kat: 5 Bağcılar / İstanbul
Telefon: (0212) 628 96 00
Matbaa Sertifika No: 45103

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Yayın Grubu bünyesinde
faaliyet gösteren Sufi Kitap'a aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak
gösterilerek alıntı yapılabilir.

Osmanlı Üsküdar'ında Bir
DERVİŞ SOKAĞI
Gündoğumu Caddesi

Erkan Övüç

Dr. Erkan Övüç

1980 Balıkesir Susurluk doğumlu. 1997 yılında Susurluk İmam Hatip Lisesi'nden, 2002 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. MEB bursu ile bir yıl Ürdün Üniversitesi'nde eğitim aldı. "Bir Osmanlı Sokağı'nın Tasavvuf Merkezli Tahlili: Üsküdar İnadiye Caddesi Örneği" başlıklı tezi ile yüksek lisans (2007), "Üsküdar Tekkeleri Örneğinde Devlet Tekke İlişkileri" başlıklı tezi ile de doktora (2022) eğitimini tamamladı. Çanakkale'de Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir okulda öğretmenlik yapan yazar ayrıca profesyonel turist rehberidir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

Bibliyografya Notları/Kısaltmalar / 7

Önsöz / 9

Giriş

Osmanlı Şehir Hayatını Mekân Üzerinden Okumak / 15

Mescit/Mahalle / 15

İlk İmar: Mahalle Kuruluyor / 35

Caddenin Mescitleri / 40

İlk Vakıf: Tavaşi Hasan Bey b. Abdullah Vakfı / 44

İlk Külliye: Malatyalı Külliyesi / 46

Caddedeki Diğer İmarlar / 50

İkinci Külliye: Ahmediye Külliyesi / 54

Tasavvufun İstanbul'un Gündelik Hayatına Girişi / 69

Üsküdar'da İlk Tasavvufi Faaliyetler / 71

Caddede İlk Tasavvufi Faaliyetler / 71

İkinci Asitane: Bandırmalızade Tekkesi / 138

1925 Öncesi: Bir Tufan Bekleniyor / 155

1925 Öncesi Caddeye Kısa Bir Bakış / 156

Kanun Ne Diyor? / 161

Kanun Sonrasındaki Fiili Durum / 162

1925'ten Sonra Cadde / 164

1930'larda Cadde

(Pervititch Paftalarına Göre) / 165

1940'larda Cadde

(İbrahim Hakkı Konyalı'ya Göre) / 168

1940'larda Cadde

(Cemaleddin Server Revnakoğlu'na Göre) / 172

1945'lerde Cadde (Reşat Ekrem Koçu'ya Göre) / 173

Süheyl Ünver'e Göre Cadde / 177

Bugüne Ne Kaldı? / 178

Sonuç Yerine / 181

KAYNAKÇA / 187

ALBÜM / 199

DİZİN / 205

Bibliyografya Notları/ Kısaltmalar

<i>DİA</i>	<i>Diyanet İslam Ansiklopedisi</i> (İstanbul - Ankara: TDV Yayınları, 1988-2013), 44 C.
<i>DBİA</i>	<i>Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi</i> (İstanbul: Tarih Vakfı - Kültür Bakanlığı, 1993-5), 8 C.
<i>İA</i>	Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi (1940-1987), 13 C
<i>İSTA</i>	Reşat Ekrem Koçu, <i>İstanbul Ansiklopedisi</i> (İstanbul, 1958-73), 11 C.
<i>CSRA</i>	Cemal Server Revnakoğlu Arşivi
<i>BOA</i>	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
<i>BOA(V)</i>	Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden elde edilen BOA belgeleri
<i>MMA</i>	Meclis-i Meşayih Arşivi
<i>VGMA</i>	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
İ. MFT.MSH	İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi
TDV	<i>Türkiye Diyanet Vakfı</i>

Önsöz

Bu eserin hikayesi 2002'de başladı. Cadde üzerinde Menzilhane Yokuşu'nda ikamet etmekte idim. Hocam Prof. Dr. İsmail Kara Bey'e sunulmak üzere bir makale çalışmam vardı. Makale bahsi bitti, söz nerede oturduğuma geldi. Oturduğum yerin Gündoğumu Caddesi olduğunu bilirdim de, en genci üç asırlık olan komşularıma bigane idim. Tek tek saydılar, tasavvuf sahasında yüksek lisans yaptığımı bildiklerinden bunu tez konusu yapabileceğimi teklif ettiler. Tez danışmanım Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç Bey bu teklifi kabul edip büyük bir yetkinlik ile konuyu çalışabileceğim ortamı hazırladılar. Böylece ben her iki kıymetli hocamın yol göstericiliğinde tezimi hitama erdirebildim. Tez bitmez toparlanırmış. Tez/cadde, zihnimde yaşamaya devam ediyordu. En çok arzuladığım da bu tekkelelerin toplumsal hayat, gündelik yaşam içinde nerede durduğunu anlamak/anlatmak idi. Sufi Kitap'tan Muharrem Varol Bey'in çalışmayı kisve-i tab'a büründürme teklifine eşlik eden yetkin bir editöryel destek ile süreç ivme kazandı. Kitabın başlığını Mahmut hocamın teklifi "Derviş Sokağı" olarak belirledik. Nihayet elinizdeki eser ortaya çıktı.

Eski Hakimiyyet-i Milliye, yeni adıyla Gündoğumu Caddesi, bugünkü Üsküdar PTT binasının olduğu meydandan (Ahmediye Meydanı) başlar. Burada yol üçe ayrılır. Sağ taraf

Halk Caddesi'dir ve Doğanlılar'a çıkar. Sol taraftaki genişçe yol Dr. Fahri Atabey (eski Toptaşı) Caddesi'dir. Bu cadde, Fahri Atabey'in belediye başkanlığı zamanında (1968-1973) açılmış olup, üstte Zeynep Kamil Hastanesi'ne kavuşur. Gündoğumu Caddesi ise her iki caddenin ortasında onlara göre bugün için tali yol mesabesindedir. Kıvrıla kıvrıla giden bu cadde üstte Karacaahmet Türbesi ile nihayete eren, şimdiki Ahmediye ve Zeynep Kamil mahallelerinin içinden geçen yaklaşık bir km. uzunluğa sahip tarihi bir ana yoldur.

Kefçe Dede/Ahmediye, Menzilhane ve İnadiye semtlerinin içinden geçen, tarihi hac yolu (*surre*) güzergahında yer alan Gündoğumu Caddesi Osmanlı şehir hayatının nerede ise tüm kurumlarını ihtiva etmektedir. Bir kısmı bugüne ulaşmasa da vakti zamanında tesis edilmiş üç mescit (*Kefçe Dede, Mehmed Ağa ve Talip Efendi/Divitçizade*), ikisi külliye formunda üç cami (*Ahmediye, Malatyalı ve Tavaşi Hasan Ağa*), ikisi merkez tekke (*asitane*) olmak üzere altı tekke (*Ahmediye, Feyzullah Efendi, Kaymakçı/İskender Baba, Fethi Efendi*), üç mektep (*Ahmediye, İsmail Ağa, İnadiye*), medrese (*Ahmediye*), kütüphane (*Ahmediye*), iki hamam (*Ağa, İnadiye*), türbeler (*Kefçe Dede, İskender Baba, Haşim Baba vd*), çeşmeler (*Ahmediye, İsmail Ağa, Yeniçeşme, Damat İbrahim Paşa, Tavaşi Hasan Ağa*), iki sebil (*Ahmediye, Karacaahmet*), hazireler, sadaka taşı, muvakkithane, namazgah ve günümüze sadece ismi gelen menzilhanedir.

İstanbul'da, değil bir caddede, bir mahallede bile nadiren bulunabilecek yapı çeşitliliği ve zenginliği, sakinlerinin gündelik ihtiyaçlarını temin için fazla uzaklaşmaya ihtiyaç bırakmayacak bir niteliktedir.

Tarihi bu kadar mühim olan caddeden bugüne (2022) kalanlar Ahmediye Külliyesi (cami, medrese, kütüphane binası, hazire, çeşmeler, taşı yere konmuş sadaka taşı), Malatyalı İsmail Ağa Külliyesi müştemilatından Ağa Camii ve Ağa Hamamı ile

Tavaşi Hasan Ağa Camii, camiye bitişik çeşmeli namazgahtır. Cadde son dönemlerde güzel bir teveccühe mazhar olmuş ve bazı yapıları yeniden uyandırılmıştır. Bunlar da Kaymakçı/İskender Baba Tekkesi ve Türbesi, Ahmediye Külliyesi dahilindeki Rifâi Tekkesi ve nihayet Rifâi Asitanesi'dir.

Kaybolanlar ise: Talip Efendi Mescidi ve bitişigindeki Korumu Baba Türbesi, Fethi Efendi, Feyzullah Efendi ile Bandırmalızade tekkeleri, Bandırmalızade Tekkesi dahilindeki İstanbul'un Fethi'nin kutlu askerlerinden (*ni'me'l-ceyşten*) Yedimirler Türbesi'dir

Bizim yoğun tasavvufi hayatından ötürü Derviş Sokağı diye andığımız, çalışmamızın konusu olan Gündoğumu Caddesi'nin bu ad ile anılması oldukça yenidir. Bu durum 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar İstanbul'un pek çok sokak ve caddesi için de geçerliydi. Bu döneme kadar adres tarifleri civardaki büyük ve mühim yapılar referans gösterilerek yapılır, tariflerde açık adresler kullanılırdı. Mesela: Rifâi Asitanesi nerede? "İnadiye'de Menzilhane Yokuşu'nda."

Bir açıdan sosyal tarih çalışması olmayı gayeleyen bu çalışmada yeri geldikçe portre denemeleri, fotoğraf yorumları, kaynak eser tahlilleri, sosyal olgular, ticaret, iaşe-ibate ile ilgili ibare, ve şenliklere yer verilecektir. Caddeyi ziyaret eden, caddenin yapıları ve insanları ile ilgili bilgi verenleri (Evliya Çelebi'den Cemaleddin Server Revnakoğlu'na) caddeye girdiği tarihte anmamız, gözlemlerini nakletmemiz de bu usule hizmet edecektir.

Eser, akademik bir usulde ve fakat okurunu yormadan, daha anlaşılır cümleler ile yazılmış, okuyucuda, haydi bulalım bu caddeyi, diyeceği bir merakı oluşturmayı hedeflemiştir. Bu hedeften ötürü eser iki ana bölümdür, diyebiliriz. İlk bölümde kronolojik olarak "bir Osmanlı mahallesinin kimler tarafından nasıl kurulduğu, hangi mimari öğelerden müteşekkil olup hangi aşamaları

geçirdiği”, sorularının cevabı aranmıştır. İkinci bölümde ise caddeye iskele tarafından, bugünkü Ahmediye Meydanı’ndan giren birine kılavuzluk etmek üzere caddemiz tekkeleri tematik olarak anlatılacaktır. Kitabın sonuna yerleştirdiğimiz inografik harita da bu amaca hizmet etmek üzere tasarlandı. Ziyaret edilecek mekanların yanına okurun daha kolay ulaşması için sayfa numaraları eklendi.

Yapısı gereği çok ve çeşitli kaynaklara müracaatı zorunlu kılan bu çalışmada, birincil kaynaklar olması hasebiyle kitabeler, mezar taşları, arşiv belgeleri, bina tarihleri (*mecmua-i cevami*), biyografiler (*teracim-i ahval*) ve seyahatnameler taranmış/kullanılmış; bu malumat haritalar, resimler ve gravürlerden oluşan görsel malzemelerle desteklenmiş, ayrıca bu alanda yapılmış akademik araştırmalar da el altında tutulmuştur. Bu çalışmada İbrahim Hakkı Konyalı’nın (v. 1984) iki ciltlik *Üsküdar Tarihî* (İstanbul: Yeşilay Cemiyeti Yayınları 1976) ile Mehmet N. Haskan’ın üç ciltlik *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* (İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2001) adlı eserlerinden oldukça istifade ettik. Ayrıca Üsküdar hakkında hatırı sayılır malumatı ihtiva eden Üsküdar Sempozyumları (10 sempozyum) istifade ettiğimiz mühim kaynaklar arasında yer aldı.

Kaynakların/tarihi metinlerin kendi içindeki veya yek diğerleri arasındaki ihtilafı noktaların yeri bu çalışma değildi. Okuru sıkmamak için bu bahislerden kaçındık, bunu da ifade edelim. Hacmi arttırmamak adına yaptığımız bir diğer tasarruf da dipnotları bütünüyle kaldırmak olmuştur. İlgili kaynaklar her bir tekkenin ayrıntılı bir şekilde ele alındığı, Üsküdar tekkeleri üzerine hazırladığımız doktora çalışmamızda yer alıyor. Arzu edenler bu çalışmaya müracaat edebilir.

Kaynak kullanımında en çok Rifâi Asitanesi’ne dair yabancı gezi-gözlem yazılarında tereddüt yaşadık diyebilirim. Nerede ise tüm batılı gezginlerin İstanbul’da ziyaret etmeyi adet edindikleri

iki tekke Galata Mevlevîhanesi ile Rifâî Asitanesi idi. İlkinden ne kadar etkilenmişlerse ikincisinden o kadar ikrah etmişler. Halbuki bunlar aynı yolun (*tasavvuf*) iki ayrı meşrebi. Kendi dünyalarına dair kabullerini bu ikincisinde (Rifâî Asitanesi'nde) bulamamaları menfi kanaatlerinde etkili olmuşa benziyor. Bu durum mühim bir kısmında yer yer tahkire varan ifadeler ile karşımıza çıkmıştır. Bu seyyahların gözlemlerini -tesadüf ettiğimiz kadarıyla işaret edip- temsil gücü yüksek olanlarından aktarım yapmakla yetindik.

Bu çalışma yaşadığı mekan ile metafizik (*manevi-irfanî*) ve fizik (*maddi-zahirî*) bağlarını kaybeden bir topluma, bugünlere nasıl geldiğini ve bugün de neyi kaybettiğini hatırlatmak için yapılmıştır, diyebiliriz. Gayemiz vaz'ı cedit değil keşf-i kadimdir, diyenlerin de kastı bu olsa gerektir.

Son olarak hicri tarihlerin miladi karşılıklarının belirlenmesinde Türk Tarih Kurumu'nun (TTK) hazırladığı Tarih Çevirme Kılavuzu'nu esas aldık. Metinde hicri tarihlerin sadece miladi karşılıklarını vermekle yetindik. Elimizde sadece hicri yıl varsa ardışık iki miladi tarihten hangisi gün sayısına göre daha muhtemel ise onu tercih ettik. Ayrıca bu kitap; İbrahim Tapar'ın fotoğrafları, Ressam Faruk Erçetin'in iki resmi, Ebubekir Akın ve Hüseyin Şengil Bey'in infografik haritası, nihayet Murat Kargılı Bey'in değerli arşivinden Preziosi'ye ait bir gravürle daha da zenginleşti. Kendilerine katkılarından ötürü müteşekkirim. Bununla beraber Zeynep Berктаş ve Emine Saraç şahsında yayınevi çalışanlarına şükranlarımı sunarım.

Giriş

Osmanlı

Şehir Hayatını Mekân Üzerinden

Okumak

Mescit/Mahalle

Klasik devir Osmanlı şehir hayatının en küçük birimi mahalle; mahallenin merkezi ise mescittir. Şehrin imarı ve iskanının başlangıç noktası olan mescitler, çok kere şehrin fethine iştirak eden paşalar ve komutanlar tarafından inşa edilirdi. Şehrin imarında da öncü olan komutanlar, savaş ganimetlerinin bir bölümü ile önce mescit, etrafına hamam, dükkan veya han inşa eder; şehir halkı da evlerini bu binaların çevresine yapardı. Yani şehir halkının ibadet ihtiyacı için mescit/cami, temizlik ihtiyacı için çeşme, sebil, hamam, alış-veriş ihtiyacı için çarşı ve pazar şehrin ilk kurulan yapıları arasında yer almaktaydı. Bu ilk yapıları zamanla, eğitim için mektep ve medrese; ticaret için dükkan, bedesten, arasta; sosyal yardımlaşma için sebil, sadaka taşı; ölülerin defni için hazire ve mezarlıklar takip ederdi.

Mahallenin merkezinde mescidin yer almasının kökleri 622 yılında Medine'ye hicret eden Efendimiz'in (sav) şehrin din merkezli yeni imarına, mescit (*Mescid-i Nebi*) ile başlamasına dayanır. Evini ibadet mahallinin yanına, okulu da (*suffe okulu*) arkasına inşa eden Efendimiz (sav) bu tasarrufları ile İslam mahallesinin inşasına nereden başlanacağını tayin etmiş olur.

Klasik dönemde mescit inşa etmek demek, mahalle kurmak demektir. İstanbul'un, fethinden müellifinin yaşadığı döneme kadar inşa edilmiş mescitler ve camileri hakkında en geniş bilgileri bize lütfeden Hüseyin Ayvasarayî'nin (v. 1787), *Hadi-katül-Cevami* isimli eserinde anlattığı mescitler ve camiler için eğer varsa "mahallesi vardır" kaydı koyması mahallenin o cami etrafında kurulduğuna ve imamının da mahallenin yöneticisi olduğuna işaret eder. Caddenin imarından bahsettiğimiz bu bölüme mescitler ile başlamamız bu yüzdendir. Bu durumu izah eden Üsküdar Zeynepkamil'de yer alan Arakiyeci Hacı Cafer Mescidi'nin 1603 tarihli kitabesinden daha güzelini bulamazdık herhalde:

Arakiyeci Hacı Cafer Çelebi

Mahallesi ve Mescid-i Şerifidir 1012

Bu kitabe bahsettiğimiz mahalle ve mescit arasındaki *ay-niyete* işaret eder.

Yeni fethedilen yerin nüfusunun artıp mescidin/mahallenin ihtiyacı karşılamaması durumunda, civara yeni mahalleler kuru-

lur, buna da yine mescit inşa ederek başlanırdı. Yeni mahallelerin ilavesi ile artık, şehrin Müslüman nüfusunun haftada bir kez (*cuma günü*) büyük bir yerde (*ulu cami/külliyeye*) buluşmasını hazırlamaya sıra gelmekteydi. Büyük masraf ve siyasi nüfuz gerektiren böyle bir iş de çok kere şehrin fethine iştirak etmiş veya fetihden sonra şehri idare eden beyler/paşalar ile daha büyükleri ise ülkeyi idare eden sultanlarca yapılabilirdi. Artan ihtiyaçlar doğrultusunda çeşitlenerek gelişen; tedavi için darüşşifa, fakir fukaranın iaşesi için imarethane, namaz vakitleri için muvakkithane, nefis tezkiyesi-kalp tasfiyesi için tekkeyi de ihtiva ederek *külliyeye* adını alacak olan yapı toplulukları şehir imarının en gelişmiş formunu oluşturacaktı.

Bu sistemde binayı yaptıran *bani* –bayan ise *baniye-*; ilk yapıma *imar*, tamirlere *ihya*, içerisinde yaptıranını, imar (veya ihya) tarihini ve bazen de yapım sebebini anlatan mermer levhalara ise *kitabe* denir. Binaların bir tür kimlik kartı anlamına gelen bu levhalar, giriş/cümle kapısı üstü gibi görülebilir yerlerine asılmaktadır. Bu tür hayır müesseselerini yaptıranın ödülü hayır sahibi anlamına gelen *sahibül-hayrat/sahibetül-hayrat* olarak anılmaktır. Halk üzerinde muteber bir nam, ‘haci’ olmak gibi aynı zamanda ictimai bir statü olan *sahibülhayratlık* kitabelerde özellikle belirtilmektedir. Caddenin inşa yılı itibariyle ikinci mescidinin (Kefçe Dede Mescidi) banisi Kefçe Dede’nin mezar taşında yazılanlar buna misaldir:

Sahibül-hayrat merhum Kefçe Dede ruhuna Fatıha Sene 947.

Mescitlere minber ilavesi ile Cuma namazlarının kılınmasına hazır hale getirilmesine “minber vaz’ı” denir ve bu durum padişah iznine bağlıdır. Klasik devirde birden fazla minareli cami yapmak ancak sultan ailesine mensup olmak ile mümkündü. Bunlara diğerlerinden ayırmak için -sultanın çoğulu demek olan- *selatin camileri* denir. Üsküdar’ın selatin camileri: Yeni

Valide, Atik Valide, Selimiye, Ayazma ve Mihrimah Sultan camileridir. Bunlardan son ikisi tek minarelidir.

Günümüzde vazifeleri dini alan ile sınırlı olan imamlar klasik dönemde mescitlerinin yanında mahallenin de idarecileri idiler. Böylece devleti mahalle ölçeğinde temsil etmekteydiler.

Klasik devir şehir hayatının adeta tamamlayıcı ögesi konumunda olan tekke ve zaviyeler, müntesiplerini güzel ahlak sahibi (*ahlak-ı hamide*) olgun insanlar (*insan-ı kamil*) haline getirmek için nefsi arındırma, kalbi saflaştırmayı gayeleyen tarikatların kurumsal yapılarıdır. Osmanlı Devleti'nde padişah ile tebasını buluşturan en geniş ikincil yapılardan olan tekkelerin şehrin gündelik hayatına tesirleri daha çok II. Bayezid ile başlar.

Mimari Organizasyon Açısından Tekke Türleri

Kuruluşundan 1925'e değin kesintisiz faaliyet gösteren ve İstanbul'da sayıları beş yüzü aşan bu yapılar umumiyetle üç farklı şekilde tesis edilirdi. Bunlar da:

1- Bu gaye için inşa edilen, külliye tipindeki geniş yapı toplulukları. Mevlevihaneler gibi.

2- Şeyhin veya bir hayır sahibinin evini/konağını tekkeye çevirmesi ile tesis edilenler. Fatih Edirnekapı'da Ahmet Kamil Efendi Tekkesi gibi.

3- Mahalle mescidine *meşihat vaz' edilerek* ayrıca tekke fonksiyonu kazandırılması ile. İstanbul'da en yaygın görülen tekke tipi de budur.

Bunların dışında halk nazarında makbul türbelerde meşihat vaz' edilerek türbe/tekke uygulamasına da şahit oluruz ki, bunlar klasik anlamıyla birer tekke olmayıp daha çok teberrüken ihdas edilen geçici tesislerdir. Karacaahmet Sultan Türbesi'nin bazı kaynaklarda tekke olarak anılması bu sebeptendir.

Zaviye ve dergah adıyla da anılan tekkeler, o tarikatın veya kolunun kurucusunun (*pîr* veya *pîr-i sanî*) türbesini ihtiva ediyorsa ‘asitane’ adını almakta ve merkez tekke statüsünde olup en geniş yapı topluluğunu barındırmaktaydı. Eğitim, ibadet, barınma gibi temel fonksiyonları olan tekkelerin sahip olduğu yapı topluluğunun (*müştemilat*) vasıfları tekkenin mensup olduğu tarikatı ve benimsediği zikir türüne göre farklılık arz eder. Mesela devranî zikri icra eden tekkelerin zikir mahalli (*tevhidhane*) dairevidir. Bununla birlikte adları, büyüklükleri değişse de zikir alanı (*semahane, tevhidhane, meydan*), halvethane, haremlik, selamlık, şeyh odası, derviş hücreleri, kahve odası, türbe ve hazire tekkelerin çoğunda rastlanan ortak bölümleridir.

Tekkelerdeki zikirler kabaca iki türdür. Gizli ise hafî, açık ise cehrî zikir adını alır. Cehrî zikir ayakta yapılırsa kıyamî, ayakta dönerek yapılırsa devranî, oturarak yapılırsa kuudî adını alır. Mevlevî *semâ* ile Bektaşî *semahı* diğerlerinden ayrı, başlı başına bir türdür.

Tekkelerin şehrin gündelik hayata tesirini adetlerine bağlamak yanlış olur. Mesela Mevlevîlerin İstanbul’da sadece 5 tekkesi vardır. Mevlevîhaneler ve Bektaşî tekkeleri şehrin biraz dışına inşa edilir. Bunların bir kısmı ‘gaziyan-ı rum’un misyonunu devralmışlardı.

İstanbul’da gayr-i müslim mahalleleri ile sur içinde Şeyhülislamlığın bulunduğu Süleymaniye semti civarı dışında hemen her semtte tekke bulunur.

Tekkeler şeyhlerce idare edilir. Şeyh olmak için bir başka şeyhten icazet almak gereklidir. Mensubu bulunduğu tarikatın özel işareti olan hırka giyip ve tac takan şeyhler bu şekilde bir başka tarikattan ayrılabilirdi. Başlıklarındaki bu alametler ve-fatlarında mezar taşlarına da işlenirdi. Halvetiler’de 4, Bayramîler’de 6, Bektaşîler’de 12, Celvetiler’de 13 dilim bunlara misaldir.

19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kendini gösteren merkeziyetçilik uygulamalarına kadar (*Evkaf-ı Hümayun Nezareti, Meclis-i Meşayih* vd.) tekkeler bağlı buldukları tarikatın asitane adı verilen merkez tekkesince idare edilir, taşradaki tekkelerin şeyhlerinin tayin ve azillerinde merkezi rol oynarlardı.

Tekkeler ihtiyaç duyduğu gelirlerini öncelikle vakıflarından elde etmekteydi. Bunun dışında devlet tarafından yapılan ih-sanlar (*muharremiyeler, kurbanlıklar* vd.) önemli gelir kaynaklarındandı. Bununla birlikte tekkelere tahsis edilen araziden vergi alınmaz, yemekliklerine (*taamiye*) vergi tahsis edilmez, askerlikten muaf tutulurlardı. Her ne kadar son dönem (1859) dahi olsa civarlarında içki satışının meninin nizamnameler ile düzenlenmesi devletin bu müesseselere verdiği önemi göstermektedir.

Tekkelerin en büyük giderleri tekkede mukim olanlar ile ziyaretçilerin (*ayende ve ravende*) doyurulması, ardından binalarının imar ve ihyalarıdır. 19. yüzyıl ortalarına kadar bu giderleri vakıflarından karşılanmış, 1826'da kurulan Evkaf Nezareti'nin zamanla yetki ve mesuliyetleri tüm vakıflara teşmil edilince tekkelerin vakıflarının idaresi bu kuruma devredilmiş, tamir ve ihyaları da bu nezaretçe yönetilir olmuştur.

Tekkeler, ayrıca, şeyh ailesi ve bazı dervişleri için ikamet yeridir. Zikir günlerinde (*yevm-i mahsusa*) dervişler ve ziyaretçilerin iştiraki ile tekkede bir şenlik havası yaşanırdı. Bu ziyaretçilere daha çok 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yoğunlaşan oranda yabancı seyyahlar da eklenecektir. Nitekim camilere girişleri padişah izinlerine tabi olan yabancı/gayr-i müslim ziyaretçiler tekkelere rahatça girebiliyordu, az bir kısmı bu gözlemlerini resmederken sayıca daha fazla kısmı da yaziya geçiriyordu.

Devlet vatandaşı ile ilişkisini çok defa ikincil kurumlar üzerinden kurar. Bu süreç devletin kendisi için tehlike arz etmeyen